

"הביאו לי את יהודי אתיופיה" – לקלפי: מסע בעקבות "הקול האתיופ" 1996–2021

פקדה אבבה, עודד רון*

תקציר

ארבע מערכות הבחירות האחרונות לכנסת (2019–2021) עמדו בין היתר בסימן מאבק על "הקול האתיופ". מניתוח תוצאות הבחירות עולה כי בני העדה נוטים להצביע למפלגות ימין בכלל ולליכוד בפרט. למעשה, זו הייתה גם תמונת המצב בבחירות 1996, לפני חצי יובל. במאמר נבקש להניח תשתית למענה לשאלה יסודית להבנת ההתנהגות הפוליטית של המצביעים מקרב יוצאי אתיופיה בבחירות לכנסת: מהם המנגנונים החברתיים והפוליטיים שפעלו והשפיעו על "הקול האתיופ" בין בחירות 1996 לבחירות 2021 והאם אפשר להצביע על תמורות שחלו במהלך השנים? עוד נטען כי ההנחה של המפלגות כי יוצאי אתיופיה הם בבחינת חומר ביד היוצר שגויה. במקביל, נדגים כיצד במרוצת השנים השתנו מנגנוני עיצוב ההתנהגות הפוליטית של בני העדה, וממילא גם האוריינטציה הפוליטית שלהם. לכן, גם אם הנטייה לתמוך במפלגות ימין שמרניות שרירה וקיימת, אין זו חזות הכול.

מילות מפתח: יוצאי אתיופיה; דפוסי הצבעה; התנהגות פוליטית; בחירות; "הקול האתיופ"

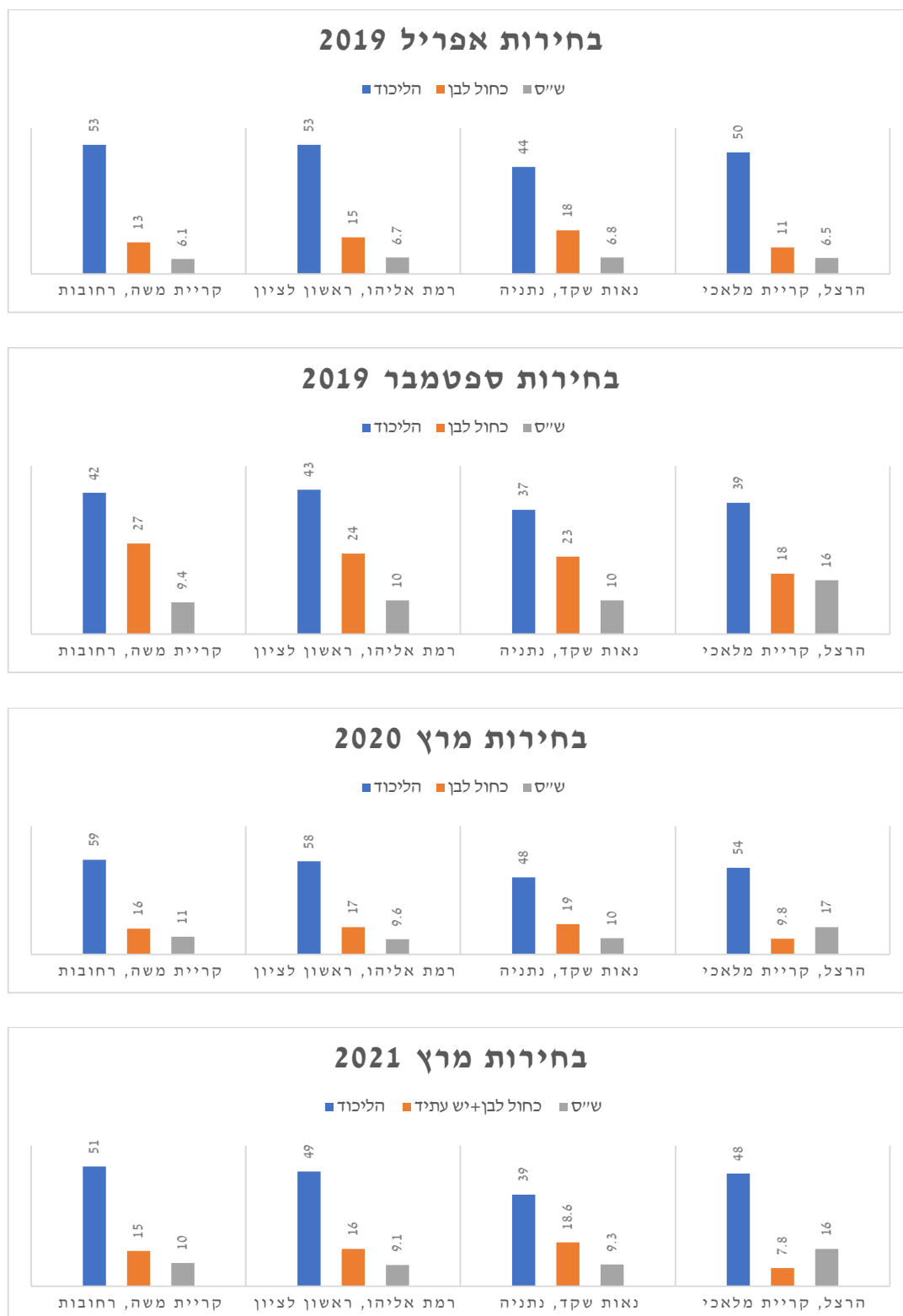
מבוא

ארבע מערכות הבחירות שנערכו בישראל בשנים 2019–2021 עמדו בין היתר בסימן מאבק על "הקול האתיופ". ניתוח נתוני ההצבעה בשכונות שבהן מתגורר ריכוז גבוה מקרב בני העדה (מעל לשליש; הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה [למ"ס], 2020)¹ מספק אינדיקציה מסוימת לאופן שבו הוכרע המאבק בכל אחד מהסבבים² מהנתונים עולה כי למרות זליגה משמעותית למדי למפלגת כחול לבן בסבב הבחירות השני (ספטמבר 2019), לאורך כלל מערכות הבחירות, בשכונות שנבחנו נשמרה התמיכה המסיבית במפלגת השלטון, הליכוד, ותמיכה קבועה בלתי מבוטלת במפלגת ש"ס (איור 1).

* פקדה אבבה, תלמיד לתואר שלישי במחלקה לפילוסופיה, אוניברסיטת ת"א.
עודד רון, עו"ד, תלמיד לתואר שלישי בפקולטה למשפטים, האוניברסיטה העברית וחוקר במכון הישראלי לדמוקרטיה.

1 בשכונת הרצל, קריית מלאכי – 37.1%; בקריית משה ברחובות – 56.4%; ברמת אליהו בראשון לציון – 52.3%; בנאות שקד, נתניה – 38.5% (מתוך נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה). נאות שקד נבחרה על פני קריית בן אליעזר בבית שמש משום שהאחרונה לא מופיעה בממשק הבדיקה "מפת הבחירות של ישראל" בו נעזרנו במסגרת המחקר.

2 בשל העובדה שלא מדובר במדגם מייצג של בני העדה אי אפשר לקבל תמונה אמפירית של דפוסי הצבעתם.

איור 1. התפלגות ההצבעה בארבע מערכות הבחירות בשכונות שבהן ריכוז יוצאי אתיופיה גבוה

מקור: עיבוד לנתוני ועדת הבחירות המרכזית.

אין אלו מערכות הבחירות הראשונות שבהן בתום חיזור אחר "הקול האתיופ" התברר כי בני העדה נוטים לבסוף להצביע למפלגות ימין, ובפרט לליכוד, ותומכים בעמדות פוליטיות מסורתיות-שמרניות. כך היה גם בבחירות 1996, שהיו הבחירות הראשונות שבהן להצבעת בני העדה הייתה משמעות מכריעה. לנוכח העניין שמעורר "הקול האתיופ" כבר למעלה משני עשורים והחשיבות שיש לטעמנו בפענוחו, נבקש להניח במאמר זה תשתית למענה לשאלה יסודית להבנת ההתנהגות הפוליטית של המצביעים מקרב יוצאי אתיופיה בבחירות לכנסת: **מהם המנגנונים החברתיים והפוליטיים שהשפיעו על "הקול האתיופ" בין בחירות 1996 לבחירות 2021 והאם במהלך השנים חלו תמורות בדפוסי ההצבעה של בני העדה?** היעדר מחקר זמין ספציפי בנושא הופך שאלה זו למורכבת במיוחד (קפלן, 1997). כדי לשרטט בכל זאת מענה לשאלתנו נשענו על ספרות בנושאים משויקים ועל קטעי עיתונות מארכיון המדינה והעיתונות העברית.

חלקו הראשון של המאמר כולל רקע תאורטי על אודות התנהגות פוליטית של מהגרים ועל התנהגותם הפוליטית של עולי ברית המועצות לשם השוואה. בתוך כך נצביע גם על המגמות והסדרים המעצבים את דפוסי ההצבעה בישראל, ובכלל זה השיטה הפרלמנטרית, ההצבעה השבטית ומאפיינים הקשורים למצביעים עצמם, כגון מרחב גאוגרפי, מצב כלכלי-חברתי וכמובן זהות אתנית. בחלקו השני של המאמר נסקור את מנגנוני העיצוב של "הקול האתיופ" ואת השפעתם של מנגנונים אלו על ההתנהגות הפוליטית של בני העדה. החלק השלישי יוקדש לסיכום הממצאים.

התנהגות פוליטית של מהגרים

בפרק זה נעמוד על חלק מהגורמים אשר יש בהם כדי להשפיע על ההתנהגות הפוליטית של קבוצות מהגרים התמקד בהם. הפרק הבא יעסוק בעולים מאתיופיה.

יש חוקרים הרואים בהגירה שבר עמוק, המוביל במהירות יחסית לתהליך חברות מחדש שבעקבותיו מכוננת גם ההתנהגות הפוליטית. אחרים סבורים כי התנהגות פוליטית חדשה נוצרת דווקא לאורך זמן, למשל לאחר חילופי דורות, כתולדה של למידה חווייתית לאורך זמן (Jones-Correa, 2016). ההתנהגות הפוליטית החדשה מתעצבת בתהליך מורכב של רכישת דינמיקה תרבותית חדשה, שפה, חינוך, צבירת ידע ומודעות חברתית למאפיינים הייחודיים של החברה החדשה, ונגזרת ממעמד כלכלי-חברתי. התנהגותם הפוליטית של העולים מברית המועצות למשל לא עמדה בבחינת שבירה חדה אל תוך תהליך הסוציאליזציה. מציאות זו הולכת ומשתנה ומביאה לכך ש"מה שקרוי 'הקול הרוסי' הולך ומתמעט עם הזמן, וחלק ניכר מהדור השני של העולים ממדינות ברית המועצות רואה עצמו כישראלי יותר מאשר כ'רוסי'" (יזהר, 2014, עמ' 15).

שיעורה של קבוצת המהגרים באוכלוסייה הוא הגורם הבסיסי המעצב את ההתנהגות הפוליטית שלה. ככל שלקבוצה יש כוח אלקטורלי גדול יותר, כך יקל עליה להקים רשימה מגזרית מובהקת או להבטיח את ייצוגה באמצעות מפלגות המבקשות לגייס קולות מקרבה. גל העלייה מברית המועצות הוא דוגמה מובהקת לכך. כפי שטענו יצחק גל-נור ודנה בלאנדר (2013), הכוח האלקטורלי אפשר לעולים להשתלב בפוליטיקה הישראלית לא בדרך של היטמעות, אלא בתנאים ובאופנים שאותם הם יכלו להכתיב.

תנאי בסיסי נוסף להשתתפות פוליטית הוא **ידיעת השפה**. ידיעת השפה מאפשרת להבין את המצב הפוליטי בלי "תיווך" ולצורך את תעמולת הבחירות באופן שמאפשר הכרעה מושכלת בין החלופות. כמו כן היא מהווה תנאי בסיסי למימושה האלמנטרי של זכות ההצבעה במצבים שבהם היא לא מונגשת שפתית (Karthick, 2005). בהקשר הישראלי, קשוי השפה היו אחד הגורמים שהשפיעו על ההתנהגות הפוליטית של עולי ברית המועצות, כפי שעולה מדברי ההסבר של הצעת חוק שביקשה להקל על קושי זה שבא לידי ביטוי למשל בהליך הבחירות.³

גם **העמדות הפוליטיות שקבוצות המהגרים החזיקו בהן בארצות המוצא** משפיעות על ההתנהגות הפוליטית במקום היעד. מכאן עולה השאלה: האם מהגרים מכוננים את התפיסה והאוריינטציה הפוליטית שלהם בהתאם לארץ ההגירה או שמא הם ממשיכים דפוסי התנהגות פוליטיים מוכרים להם מארץ מוצאם? (Jones-Correa, 2016; White, 2016). במחקר שנערך לציון שני עשורים לעלייה מברית המועצות נקבע כי "עולים רבים מביעים עמדות המזכירות את דפוס ההתנהגות הפוליטי במשטר הסובייטי" (אריאן ועמיתים, 2009, עמ' 73). לפי מחקר אחר, העולים "הביאו מארצות מוצאם מנטליות טוטליטרית ('סטליניסטית') ואימפריאלית" (קונסטנטינוב ואיצקוביץ' מלכה, 2017, עמ' 126). במחקר אחר נטען כי הימניות של העולים נובעת מתפיסות טריטוריאליות של ארץ מוצאם (גלילי וברונפמן, 2013). מבחינה זו ההתנהגות הפוליטית של האזרחים יוצאי ברית המועצות תואמת לגישת החוקרים הטוענים כי לא רק שמהגרים מתאקלמים בתוך סביבה פוליטית חדשה לאורך זמן, אלא שהם גם "גוררים" איתם אל תוך החברות את דפוסי ההתנהגות הקודמים מארץ המוצא.

אחד הגורמים המשפיעים על תהליך היווצרותה של זהות חברתית-פוליטית הוא **ההתמקמות של המהגרים באזורים גאוגרפיים מסוימים ומובחנים**. עם זאת, ספרות המחקר חלוקה ביחס לשאלה אם הפרדה כזאת מקילה על התהליך או מעכבת אותו. לפי בילודו (Bilodeau), הספרות הקלאסית מצדדת באינטגרציה מלאה ורואה ביצירת שכונות או אזורים מגורים נפרדים מבחינה אתנו-תרבותית ולאומית מכשול לתהליך ההתאקלמות הפוליטית של המהגרים, שכן "הפרדה תביא להגבלת ההזדמנויות ליצירת קשר והשתתפות בתוך החברה המארחת ולכן תאט או אפילו תפסיק את הסתגלותם של המהגרים" (Bilodeau, 2009, pp. 134–135). הטענה הנגדית שבילודו מציג גורסת כי דווקא התרכזות במקום אחד עדיפה למהגרים המבקשים להסתגל לתנאים החדשים שהחברה החדשה מציבה להם בשל החוסן הקהילתי שהיא מאפשרת. לענייננו, הפיזור של עולי ברית המועצות בעיקר בפריפריה החברתית והגאוגרפית (לשם, 2005) בשיטת הקליטה הישירה (שלום שטרית, 2004), כלומר מתן האפשרות למגורים ולשילוב בקהילה שלא דרך מרכזי הקליטה בהכרח, הביאה את העולים להתנהגות פוליטית המושפעת מהריכוז הקהילתי ומהאינטגרציה כאחד.

גורם נוסף הוא רשימת המועמדים בכל מפלגה. אף שניתן להניח שמפלגות המציבות **מהגרים במקומות ריאליים** ברשימה יזכו לתמיכה מקרב אותה קבוצת עולים, מבחן המציאות מוכיח לעיתים אחרת. כך, נראה כי הפוליטיקה הרוסית בישראל איננה מסתכמת בהצבעה עיוורת למפלגות סקטוריאליות דוגמת ישראל ביתנו או לטובת מועמדים עולי ברית המועצות במפלגות אחרות (פלדחי ולרנר, 2012). ניתן להיווכח בכך באמצעות פערי ייצוגיות שליליים לעולים מברית המועצות בכנסת (קניג ופרידברג, 2020). עם זאת, למרות הקושי להצביע על זיקה ישירה בין מפלגות המעמידות מועמדים רוסים ברשימותיהן לתמיכה של "הקול הרוסי", "אין ספק בסנקציות האלקטורליות שהן משיתות על מפלגות שמדירות עולים" (גלילי וברונפמן, 2013, עמ' 82).

3 הצעת חוק הבחירות לכנסת ולראש הממשלה (תיקון - הגדרת שפות פתקי הצבעה והודעה לבחור), התשס"ב-2002.

תאוריה נוספת המבקשת לאפיין דפוסי הצבעה מכונה **יחסי פטרון-קליינט**, דהיינו "יחסי תלות המנוצלים לגיוס תמיכה פוליטית" (קניג ועמיתים, 2014, עמ' 51), הרלוונטיים להתנהגות פוליטית של מהגרים. דוגמאות לכך אפשר למצוא למשל בקרב יהודי מזרח אירופה בארצות הברית בראשית המאה שעברה, ובזו של מהגרים בישראל בשנות החמישים (ליסק, 1999). אשר לעלייה מברית המועצות, קשה לאפיין את דפוסי הצבעתם של העולים לפי תאוריה זו: אלו הצביעו פעם אחר פעם במחאה על מדיניות הממשלה. זהו, בלשון המעטה, איננו דפוס המאפיין יחסי פטרון-קליינט.

בפרקים הבאים נבקש להביא תיאור והסבר על נסיבות התהוותם של דפוסי ההתנהגות הפוליטית בקרב יוצאי אתיופיה. לפני כן נבקש להצביע על מספר נקודות לטובת קונטקסטואליזציה של הצבעת בני העדה בתוך מגמות והסדרים המעצבים את דפוסי ההצבעה בישראל כיום.

מגמות והסדרים המעצבים את דפוסי ההצבעה בישראל

בישראל יש מתאם בין השתייכות אתנית-דתית לדפוסי הצבעה, כלומר החלוקה בתוך החברה בישראל הולכת ולובשת צורה אתנית-דתית-פוליטית (Ben-Rafael & Sharot, 1991). במקביל עולות טענות בדבר היחלשות הדרגתית של הגבולות האתניים והתחזקותם של הגבולות המעמדיים (שוורץ, 2014). דני גוטוויין (2017) כינה את ההצבעה השבטית "מיתוס" שנועד לתרום "לשימור ההגמוניה של הימין". יוצאי אתיופיה נכנסו ל"משחק" החברתי-פוליטי כשהם נושאים עימם שני מאפיינים בולטים – ממד של דתיות חזקה והרגשת השתייכות לאומית שלא הייתה פחותה בעוצמתה מזו הדתית. כמו כן, יוצאי אתיופיה מחזיקים במאפיינים חברתיים-כלכליים מסוימים (דיוור בפריפריה הגאוגרפית והחברתית למשל). משכך, דפוס ההצבעה היציב שלהם לימין או לליכוד דומה לדפוס ההצבעה שרווח בקרב מצביעים מקבוצות אחרות בישראל שעימן הם חולקים מאפיינים דומים (למשל מגורים בפריפריה). במילים אחרות, ייתכן כי בני העדה השתלבו במסגרות השבטיות של החברה הישראלית והצביעו גם בהתאם לנתוני הפתיחה התרבותיים והסוציו-דמוגרפיים שלהם.

מנגנוני העיצוב של "הקול האתיופיה" והשפעתם על ההתנהגות הפוליטית של בני העדה

בחינה היסטורית מגלה פעילות פוליטית אקטיביסטית של יהודי אתיופיה בארץ מוצאם (רטנר, 2018). שורה של מחקרים מציגה עדות של פעילות פוליטית ענפה אל מול בתי המלוכה השונים (Tamrat, 1972). יתרה מכך, הסירוב העיקש של הקהילה לכפות עליה את הנצרות הביא אותה לפיתוח רמה גבוהה של מיומנויות פוליטיות וצבאיות (קורנאלדי, 2005). כך התקיימה משך מאות שנים הפעילות של הקהילה מול גורמי שלטון באתיופיה. המאבקים שניהלה היו בעלי השפעה מכרעת בקביעת תדמיתה העצמית של הקהילה ובעיצוב גורלה הדתי-פוליטי-הכלכלי (Bard, 2002).

העולים מאתיופיה לא הגיעו ממסורת דמוקרטית, ועבור רבים מהם בחירות 1992 היו הפעם הראשונה שבה מימשו את זכותם להצביע (Anteby-Yemini, 2005). בבחירות 1996, שבהן הונהגה לראשונה הבחירה הישירה לראשות הממשלה, ביקשו המועמדים לתפקיד, בנימין נתניהו ושמעון פרס, להיאבק על כל קול, ובתוך כך גם על קולותיהם של העולים מאתיופיה (אריאן ושמיר, 1999).⁴ הליכוד לא התבשם משיעורי התמיכה האדירים שזכה להם בבחירות 1992 (קרוב ל-100%) (אבבה, 1996; Goldberg, 1996), והשקיע בעבודת השטח.

4 בסופו של יום הבחירות אכן הוכרעו בפער זעום של 30 אלף קולות, מה שמוכיח שהיה בסיס למאבק זה.

כך למשל בארגון כנס יום ירושלים בהשתתפות בני העדה שנערך במאי 1996, ערב הבחירות, הבטיח נתניהו גדולות ונצורות לבני העדה (סער, 1996). עדות נוספת מצויה בכתבה מאותה שנה על אתר קרוואנים בחיפה שבו שוכנו העולים מאתיופיה. בכתבה נכתב כי באתר מצויות "מודעות תמיכה בנתניהו בלבד" וכי "התחושה היא כי מפלגת העבודה ומפלגות השמאל האחרות הרימו ידיים וויתרו מראש על ההתמודדות כאן" (זהר, 1996). עם זאת, תגובה של הקהילה האתיופית להנחת אבן פינה לבית הכנסת לבני העדה באשדוד מטעם הליכוד מלמדת שהפעלתנות של הליכוד לקראת הבחירות התקבלה בנימה של חשד: "מעניין שהתקציב המיוחל נמצא רק ערב הבחירות... מזל שהבחירות בפתח אחרת העולים מאתיופיה היו מחכים עוד כמה שנים עד שיוקם עבורם בית כנסת" (אביב, 1996). במהלך הקמפיין ביקש נתניהו לגייס תמיכה מקרב בני העדה, וניצל לשם כך גם את אכזבתם ממפלגת העבודה שעמדה בשלטון שעה שפרשת הדם התפוצצה וגררה גל של הפגנות (בסוק, 1996; "נתניהו ישתתף", 1996).

במפלגת העבודה הביעו חשש מהשלכות המחאה ומהצבעה שמושפעת מהמטען השלילי שהצטבר כלפיה, ולכן השקיעו גם הם בגיוס קולותיהם של בני העדה (אבבה, 1996; דואק, 1996; Weil, 1997). פרס, מי שעמד בראשות הממשלה ערב הבחירות והיה מועמדה לראשות הממשלה, התנצל בשם הממשלה על העלבון שנגרם לבני הקהילה בפרשת הדם (Seeman, 1999). נוסף על כך, פרס נפגש עם בכירי העדה, לרבות המנהיגים הרוחניים, והבטיח להם הכרה מלאה ביהדותם (אביב, 1996; "פרס הבטיח", 1996; Tsur, 1996). נראה שגם ההחלטה של ועדת השרים שבוע לפני הבחירות להעלות את שארית יהודי הפלאשמורה שנותרו באתיופיה לארץ לא התקבלה בתזמון מקרי (חדד, 2002). כך גם שרינו במשבצת העולים של אדיסו מסאלה, פעיל חברתי בן העדה שהתפרסם במעורבותו בהובלת ההפגנות סביב פרשת הדם (ליסק, 2009). למרות כל זאת, הליכוד גרף בבחירות את מרב הקולות של בני העדה (Goldberg, 1996).

בפרק זה נבקש לבחון מהם המנגנונים שהשפיעו על ההתנהגות הפוליטית של העולים מאתיופיה בכל הנוגע להצבעה בבחירות. בין היתר נעמוד על עמדתן ההיסטורית של מפלגות הליכוד והמערך (לימים מפלגת העבודה) ביחס לעליית יהודי אתיופיה כגורם שהשפיע על ההחלטות ביום הבחור בחצי היובל שבין 1996 ל-2001. בתוך כך נצביע על זיקה פוליטית נוספת – למפלגת ש"ס – הנובעת מעמדה היסטורית ביחס לעלייה, בזכות פסק ההלכה של הרב עובדיה, ועל גורמים נוספים שהשפיעו על דפוס הבחירה, ובהם השפעת מרכזי הקליטה שבהם שוכנו העולים על פיתוח אוריינות ואקטיביזם פוליטי של בני העדה; שליחת ילדי העולים לחינוך הממלכתי דתי שנשלט על ידי המפד"ל; שיעורם של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית; קשיי השפה ופערי הידע ביחס למימוש ההשתתפות במשחק הפוליטי; והימצאותו של נציג בני העדה ברשימת המפלגות לכנסת.

בפתח הדברים נציין כי לצד הגורמים שיפורטו להלן גורם חשוב נוסף הוא הממד האידאולוגי, הקשור לעולם הערכים והמטען התרבותי של יוצאי אתיופיה. דפוס ההצבעה של יוצאי אתיופיה ביטא מראשיתו גם ערכים ואינטרסים פוליטיים. הוא לא נבע מאינטרפלציה גרידא, דהיינו רק מהמבט החיצוני של מנגנוני האידאולוגיה של החברה הישראלית הקולטת שביקשה למקם אותם בנקודה מסוימת על הרצף הפוליטי. לזהות המסורתית המושרשת ולתחושת ההשתייכות האינטואיטיבית של בני הקהילה האתיופית למחנה השמרני-מסורתי חיים משל עצמן, הבאים לידי ביטוי גם בסדר היום הפוליטי. כך למשל טענה מבוססת למדי היא כי הזיקה העמוקה של בני העדה לירושלים מכתובה אגידה פוליטית מובהקת ביחס לסוגיית ארץ ישראל בכלל ולחלוקת ירושלים

בפרט. בעניין זה עלתה הטענה כי הקמפיין "פרס יחלק את ירושלים" סייע לליכוד בבחירות 1996 (Schwarz, 1998). ואכן בכנס שנערך סמוך לבחירות באותה העת אמר אחד המשתתפים: "באתיופיה ירושלים הייתה עבורנו תקווה... כשבאנו לארץ הגשמונו תקווה זו. על כן... חיוני שנתניהו יכהן כראש ממשלה" (Schwarz, 1998, p. 122).

למעשה, התפיסה לא התמצתה רק בנוגע לירושלים, ומובן מאליו שהיה מי שביקש לנצל זאת לטובתו, למשל בבחירות 1996: "הופיעו אוטובוסים ולקחו את כל מי שרצה לראות את הנוף הנפלא של הגולן. ליד ההרים הירוקים ומפלי המים הקרירים הסבירו להם כמה המקום חשוב למדינה ובאיזו מפלגה חושבים שאסור להחזיר אותו לסורים" (אפלטוני, 1996). גם לזהות הדתית-מסורתית החזקה של יוצאי אתיופיה יש חשיבות בהבנת ההתמקמות של בני העדה בצידה השמרני של המפה הפוליטית (Schwarz, 1998).

היחס המפלגתי לעליית יהודי אתיופיה

עם עלייתו של הליכוד בראשות מנחם בגין לשלטון החל תהליך עליית יהודי אתיופיה להתקדם. בהקשר זה זכורה היטב קריאתו של בגין "הביאו לי את יהודי אתיופיה" (שלום, 2012). הגם שעליית הליכוד לא הביאה לתוצאות מיידיות, רבים מיהודי אתיופיה החזיקו טובה למפלגת הליכוד ובחרו להצביע עבורה (קורינאלדי, 2005). לפיכך, אין פלא שמסאלה העיד שהבחירה במפלגת העבודה כבית פוליטי לא הייתה טריוויאלית עבורו (רטנר, 2018). יצוין כי הנטייה ימינה של בני העדה איננה תולדה של סוגיית העלייה גרידא, אלא נטועה עמוק יותר – כפי שיפורט בהמשך. ועדיין, האהדה לליכוד לא הייתה חוזה ללא תנאים. בכתבה שפורסמה טרם הבחירות בשנת 1996 צוטט שלמה מולה, לימים חבר כנסת, טוען שהעובדה שהליכוד תמך בעליית יהודי אתיופיה איננה מספיקה כדי לזכות ב"קול האתיופיה". לדבריו: "בליכוד חושבים שבני העדה בכיס שלהם. הם חושבים: מספיק שנזכיר את מבצעי העלייה והם יצביעו ולכן לא טרחו לטפח בקרבם מנהיג מבני העדה. אבל אני אומר לך שנגמר עידן העדר ויש לנו דרישות" (נודל, 1996; וראו גם: זקרי, 1997).

בניסיון להתמודד עם הטענות לגבי הזכות העומדת למפלגת הליכוד ביחס לעלייה טענו תומכי מפלגת העבודה כי לא היה זה הליכוד שהעלה אותם ארצה על כנפי נשרים, כי אם אלוהים הוא שהשיבם בחזרה למולדתם (Schwarz, 1998). אלא שטענה זו מהווה חרב פיפיות. אומנם באמצעותה ניתן להטעים ולהדגיש כי הליכוד לא יכול לזקוף לזכותו את העלייה מאתיופיה, אך בה בעת זהותה החילונית המובהקת של מפלגת העבודה מקשה על בני העדה לשלשל לקלפי פתק עבור תפיסות פרוגרסיביות של דת ומדינה כפי שמציגה מפלגת העבודה.

היחסים בין העולים והמערך, ובהמשך עם מפלגת העבודה, היו טעונים (וממשיכים להיות טעונים גם כיום) גם בשל טעויות שביצעה המפלגה ביחס לעלייה. ראשית, בעצם סירוב מנהיגיה להתגייס להעלאת יהודי אתיופיה וההתבטאויות המיוחסות לגולדה מאיר, ראש הממשלה מטעם המערך, ביחס לסוגיה. כך למשל כאשר נשאלה על עמדתה בעניין השיבה: "חסרות אצלנו בעיות?" (במקביל פעלה לעידוד עלייה מארצות אחרות) (בן-ארי, 2011). ציטוט נוסף המיוחס לה הוא "יהודי אתיופיה לא קיימים. עדיף להביא כלבים רוסים על פני אתיופים!" (Schwarz, 1998, p. 122). יצוין כי גישה זו לא הייתה בגדר סוד כמוס. כאשר בשנת 1973 עלו היחסים בין ישראל ואתיופיה על שרטון כתב אחד העיתונאים כי יש בכך משום פתרון ל"מטרד הקטן" שמעוררים הפלאשים עבור המפלגה (Bard, 2002).

הסיבה השנייה שבגינה היחסים בין בני העדה למפלגה טעונים היא הדלפת מבצע משה (לשם, 1996; פרס ובן-רפאל, 2006). הדלפת המבצע העיבה על היחסים עם בכירי המפלגה לא רק מבחינה סימבולית. משמעותה הייתה דחייה של העלאת היהודים מאתיופיה בעוד שנים רבות שכן לאחר ההדלפה הוקפא מבצע ההעלאה (Bard, 2002).

מפלגה שהיא חלק בלתי נפרד מהדיון היא ש"ס. באיגרת שפרסם בשנת 1973 קרא הרב הראשי לישראל (הראשון לציון) דאז עובדיה יוסף לסייע לעליית בני העדה. מעשה זה נזקף לזכותו ולזכות מפלגתו עד עצם היום הזה, הגם שככלל המפלגה בחרה באופן מסורתי שלא לשריין מועמדים בני העדה במקומות ריאליים (Bick, 2000).⁵ עם זאת, ש"ס ראתה, ועודנה רואה, בבני העדה חלק מהאלקטורט שלה (אטינגר, 2006; רבינוביץ', 2020). כפי שמעידים נתוני ההצבעה שהוצגו לעיל (איור 1), דומה כי אכן יש לש"ס בסיס תמיכה יציב וקבוע בשכונות שבהן ריכוז יוצאי אתיופיה גבוה, גם לאחר הסתלקותו של הרב עובדיה.

מרכזי הקליטה

בניגוד לקליטה הישירה של העולים מברית המועצות, תהליך הקליטה של האזרחים יוצאי אתיופיה בישראל התנהל תחת שליטה מלאה של מערכות המדינה, והעולים היו נתונים להשפעתם של מנגנוני האינטגרציה החברתית של מוסדות המדינה (הרצוג, 1998). חלק ניכר מהעולים שוכן במרכזי הקליטה ונותק הלכה למעשה מכל תוכן פוליטי או חברתי של החיים בישראל. תפקידם של מרכזי הקליטה היה להביא לסוציאליזציה אגרסיבית במיוחד של העולים. מסגרת חיים כזו בתחילת דרכם של העולים בישראל לא רק שלא אפשרה מגע ישיר ובלתי אמצעי עם החברה הישראלית, היא גם עיכבה את השתתפותם במשחק הפוליטי וחסמה את האפשרות להקים תנועה צעירה שתתקדם לקראת יעד פוליטי באמצעות נציגים בכנסת. ג'ון אבינק הטעים וציין כי "הפלאשים קיבלו מההתחלה את 'כללי המפגש' בחברה הישראלית" (Abbink, 1984, p. 145), כלומר קבלה של "הישראליות" כפי שתווכה להם בתוך מרכזי הקליטה ולא במגע ישיר עם החברה הישראלית – מה שהיה אולי מוביל לערעור "כללי המפגש" ומשם לקיצור הדרך ליצירת תשתית לאקטיביזם פוליטי. לפי אבינק, העולים מאתיופיה ציפו להפוך לאזרחים שווים בתוך החברה בישראל באמצעות תהליכי התמזגות. רצון זה היה להם לרועץ בכל הנוגע לערעור על המוסכמות.

על רקע זה אפשר אולי להבין גם את שיעורי ההצבעה החריגים שנרשמו בבחירות 1992 למפלגת הליכוד: ערב הבחירות הייתה זו מפלגת השלטון, והצבעה כנגדה אינה עולה בקנה אחד עם שאיפת ההשתלבות. גם עבור מי שביקש לגבש תפיסה פוליטית משל עצמו, דומה שמרכזי הקליטה לא שימשו פלטפורמה מתאימה לכך. תיאור אשר ייתכן וממחיש את האופן שבו תווכה הפוליטיקה הישראלית עבור חלק מהעולים במרכזי הקליטה הוא תיעוד ל"הכנות" לקראת בחירות 1996 שנעשו בחיפה, תוך אינפנטיליזציה של העולים:

מורי האולפן לעברית ערכו בשבועות האחרונים שיעורים לעולים ובהם הסבירו להם בפרוטרוט על דרך ההצבעה ועל משמעות הדמוקרטיה הישראלית. כדי להמחיש את הליך ההצבעה ומשמעותה קיימו המורים 'מערכת בחירות' שבה התמודדו שלושה מורים: ראובן הבטיח פתרון לשלום, אבי הבטיח לא להתייאש והמורה ארגה הבטיחה רגיעה. (זהר, 1996)

5 למעט מזור בהיינה שנכנס לכהן כחבר הכנסת השבע עשרה לאחר שברוך גזיזי ויתר על מקומו בעקבות פרסום התבטאויותיו כלפי נשים (נחשוני, 2020).

החינוך הממלכתי דתי

לפי פרד לזין (Lazin), התפיסה הפוליטית של העולים מאתיופיה עוצבה לא רק במרכזי הקליטה כי אם גם באמצעות מערכות החינוך הממלכתי דתי שאליה היו כפופים ללא יוצא מן הכלל (בן-אליעזר, 2008; Lazin, 2001). מי ששלטה ללא מצרים במערכת החינוך הממלכתית דתית הייתה מפלגת המפד"ל (שלום שטרית, 2004), וכך הסנטימנט השמרני-ימני הוחזק לא רק על ידי דור ההורים שזכרו לטובה את בגין ואת הרב עובדיה, אלא הוטמע גם בקרב בני הנוער. ייתכן שעמדות אלו באו לידי ביטוי גם בדפוסים הצבעתם בבחירות הכלליות: בסוגיות דת-ומדינה, ביחס לשטחים והאמון בפלסטינים (ענבל, 1985).

אין בידנו נתונים לגבי תמיכת בני העדה במפד"ל בשנות התשעים, אך כאמור, הליכוד גרף כמעט את כל הקולות. להערכתנו, הסיבה לכך טמונה בעובדה שהחיכוך והמתח בין בני העדה והמפד"ל והציונות הדתית היה גדול יותר מאשר עם הליכוד, שכן אנשי הממסד הדתי, ובכלל זה המפד"ל, נתפסו כמי שמפקקים ביהדותם ומפלים אותם. יצוין כי המפד"ל ביקשה בשני העשורים האחרונים לעשות צעדים בוני אמון בינה ובין בני העדה. חלקם נכשלו, אחרים עלו יפה יותר. כך למשל, חוק חג הסיגד, התשס"ח–2008 שקבע את הסיגד כחג רשמי בישראל, הוא פרי יוזמה של אורי אריאל (על הצעת החוק חתום גם ח"כ משי"ס) מהאיחוד הלאומי-המפד"ל. למרות זאת, בבחירות 2009 זכתה האיחוד הלאומי, מפלגתו של אריאל, לתמיכה זעומה של 1.3% בלבד בשכונת נאות שקד בנתניה. שיעור דומה נרשם גם בקריית משה ברחובות (עיבוד לנתוני ועדת הבחירות המרכזית).⁶ הבית היהודי לעומת זאת שריינה באותה מערכת בחירות את אברהם נגוסה, לימים חבר כנסת בליכוד, במקום השמיני ברשימתה. מהלך זה עשוי להסביר מדוע באותן השכונות היה שיעור התמיכה בבית היהודי גבוה יותר (8% בקירוב).

שיעורם של יוצאי אתיופיה בחברה הישראלית

בשנים הראשונות לעלייתם "הקול האתיופיה" היה שולי (Kaplan & Salamon, 1998): ערב בחירות 1996 המסה העיקרית של יהודי אתיופיה כבר עלתה לישראל, ובכל זאת 60% מהעולים היו צעירים שלא החזיקו בזכות הצבעה. באותה מערכת בחירות נדרשו כ-45 אלף קולות עבור כל מנדט, ואילו מספר בעלי זכות הבחירה לכנסת מקרב יוצאי אתיופיה עמד באותה העת על פחות מ-35 אלף קולות. גל-נור ובלאנדר (2013) הצביעו על כך ששיעורם הנמוך באוכלוסייה – כ-5% בלבד מהעולים החדשים, וממילא גם שיעור הקולות הכשרים להצבעה, הביאו לכך שהעולים מאתיופיה התקשו להקים מפלגה עדתית (טמקין, 1996; מנע, 1996). במצב דברים זה, טען ברוך קימרלינג, "הם לא יכלו לצבור עוצמה פוליטית של ממש במסגרת הדמוקרטיה הייצוגית הנהוגה בארץ, כפי שעשו המהגרים דוברי הרוסית. לכל היותר יוכלו לשמש קבוצת לחץ מוסרית" (קימרלינג, 2001, עמ' 70).

קשיי השפה

רבים מקרב יוצאי אתיופיה שעלו לארץ לא דיברו עברית. אחרים יכלו לנהל שיחה, אך לא הכירו את השפה על בוריה. גם רמת הקריאה והכתיבה בעברית הייתה נמוכה, דבר שהערים קשיים על השתתפות פוליטית משמעותית ועל יכולת הבנה של הנעשה בזירה זו (יוסף, 1996). כתבה על העולים במרכז הקליטה בצפת משנת 1985 מיטיבה לתאר את השפעת האוריינות השפתית על המעורבות הפוליטית של העולים:

רמת השפה העברית שבפיהם אינה מאפשרת להם לקרוא עיתונים, או להאזין לרדיו. בטלוויזיה הם צופים, אך אינם מבינים את השפה... הקשר היחיד שלהם עם הפוליטיקה הישראלית, הוא באמצעות "שער למתחיל". (רהט, 1985)

הפער הלשוני גם הקשה על בני העדה לממש את זכות ההצבעה. כך, באתר קרוואנים הסמוך לעכו דרשו התושבים שפתקי ההצבעה בקלפיות יתורגמו לאמהרית. משבקשתם לא עלתה יפה החליט יו"ר ועדת הבחירות האזורית בעכו לספק פתרון – מתורגמן אד הוק מטעם ועדת הבחירות. (אשכנזי, 1996)

הבעיה במימוש זכות ההצבעה לא הייתה ייחודית לקלפיות אלו. גם בחיפה, בשכונת הקרוואנים נווה כרמל, הקלפיות לא היו מותאמות. לא רק שלא היו בנמצא פתקי הצבעה מתורגמים, אף לא היה חומר הסברה מונגש לגבי הליך ההצבעה הייחודי באותן הבחירות (לראשות הממשלה ולכנסת). בעקבות הליקויים מתח השופט מיכה לינדנשטראוס, יו"ר ועדת הבחירות האזורית בחיפה, ביקורת נוקבת ("חיפה: עולים התקשו", 1996). תיעוד נוסף מיום הבחירות באתר הקרוואנים בגבעת המטוס בירושלים חושף גם הוא את הקשיים שהעולים התמודדו איתם:

בגבעת המטוס ניתן היה לצלם ביום הבחירות פרק המשך לסלאח שבתי. רבים מהעולים מאתיופיה, בעיקר מבוגרים, לא ידעו איך יצביעו פשוט כי אינם יודעים לקרוא. רובם פשוט ישבו בכניסה לקלפי ובהו בשוויון נפש. אלה שהרהיבו עוז להיכנס לקלפי התמהמהו דקות ארוכות מאחורי הפרגוד עד שגערות חברי ועדת הקלפי (מה הוא עושה שם? יונה?) הוציאו אותם משם. (חרומצינקו, 1996)

ייצוג ברשימות לכנסת

לפי קניג ופרידברג, "הזדהות עם מפלגות ימין שמרניות ודתיות [של יוצאי אתיופיה] והקרבה להן גוברות בהקשר זה על נוכחותו או היעדרו של נציג מהקהילה במקום ריאלי ברשימה" (קניג ופרידברג, 2020, עמ' 272). נראה כי תיאור זה הולם את המציאות אך טעון הרחבה. מקרה בוחן מעניין לקביעה זו הוא מועמדותו של מסאלה מטעם מפלגת העבודה בבחירות בשנת 1996. מיקומו הריאלי ברשימה הניב למפלגת העבודה אחוזי תמיכה גבוהים יותר ביחס לבחירות 1992, אולם הליכוד בכל זאת זכה לכמעט 100% הצבעה מקרב בני העדה. אם כך, ישנו ערך אלקטורלי מסוים להצבת מועמד בן העדה ברשימה, אך הוא קטן. לא זו אף זו, במערכת הבחירות שלאחר מכן (1999) נדחק מסאלה אל מחוץ לרשימה, גם הפעם במסגרת מאבק על "משבצת העולה" מול מועמדת יוצאת ברית המועצות (בריק, 2010). טענותיו של מסאלה על זיזים בקולות הפריימריז לא התקבלו. כתוצאה מכך, מפלגת ישראל אחת (שבמסגרתה התמודדה מפלגת העבודה בבחירות לכנסת החמש

עשרה) איבדה את כל התמיכה שזכתה לה בבחירות הקודמות מעולי אתיופיה שהצביעו באתרי הקרואנים חצרות יוסף וחצרות בארותיים (Goldberg, 2000). מסאלה עצמו לא אמר נואש – הוא הצטרף למפלגת עם אחד והצליח לגייס תמיכה בלתי מבוטלת מקרב בני העדה – על חשבון מפלגת העבודה. למרות זאת הוא לא הצליח לפלס דרכו לכנסת (Goldberg, 2000).

ניסיונות של מסאלה ודמויות בכירות מקרב בני העדה להבטיח את ייצוג העדה בכנסת לא צלחו גם בבחירות לכנסת השש עשרה, מה שהותיר את בני העדה ללא ייצוג בפרלמנט במשך שתי כנסות (חדד, 2002). שיעור הקולות הכשרים מקרב עולי אתיופיה ערב בחירות 2006 היה 60 אלף, שהם כשני מנדטים (אזלה ופלד, 2013). היעדר הייצוג בשתי כנסות רצופות והתקווה שיצליח לגייס את הקולות של בני עדתו ואולי קולות נוספים הביא את אברהם נגוסה, לימים חבר כנסת מטעם הליכוד, להקים רשימה בראשותו ("תשדירי בחירות", 2006). אלא שמפלגתו לא זכתה לתמיכה (גייסה רק 14 אלף קולות). נגוסה הביע על כך תרעומת באומרו כי האשמה מוטלת לפתחם של בני העדה שהוצבו במקומות לא ריאליים ברשימות אחרות ("בכנסת ה-17", 2006).

על רקע הדברים הללו, ברור שבהיעדר קשר בין ייצוג להצבעה כוחם של חברי הכנסת בני העדה חלש. במילים אחרות, אם הכללתו של נציג בן העדה ברשימה אינה מיתרגמת לכוח אלקטורלי, לאלו שנבחרים על ידי ראש המפלגה אין "גב" חזק. לפיכך אין פלא שהבית הפוליטי עבור מרביתם של בני העדה שנבחרו לכנסת היה ארעי: מסאלה עזב את מפלגת העבודה והתמודד לכנסת מטעם סיעת עם אחד; מולה התמודד בתחילה במסגרת מפלגת ישראל בעלייה (ולא נבחר לכנסת), בהמשך דרכו כיהן כחבר כנסת בסיעת קדימה ולאחר מכן עזב את קדימה ועבר לתנועה. בהמשך הצטרף למרצ; אללי אדמסו עזב את הליכוד והתמודד לכנסת במסגרת רשימת כל ישראל אחים ופעולה לישראל; פנינה תמנון-שטה עזבה את יש עתיד לטובת כחול לבן; גדי יברקן ביקש להתמודד עוד בשנת 2008 במסגרת הליכוד, בהמשך התמודד לכנסת במסגרת סיעת כחול לבן, אך עזב אותה אחר כך לטובת הליכוד; אברהם נגוסה רץ בבחירות לכנסת השבע עשרה במסגרת מפלגת עתיד אחד, בהמשך התמודד בבית היהודי ולא נבחר. לאחר מכן עבר לליכוד.

התמורות במרוצת השנים

לפי נתוני הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, בני העדה מונים כ־151 אלף נפש, מתוכם למעלה מ־60 אלף נולדו בישראל (למ"ס, 2019). רק כעשירית מתוכם מתגוררים כיום במרכזי קליטה.⁷ במצב דברים זה אופני "תיווך" הפוליטיקה הישראלית השתנו ביחס למצב ששרר בשנים הראשונות לעלייתם. גורם נוסף שעשוי לחולל שינוי בדפוסי ההצבעה הוא התמורה שחלה בחינוך. בעשור האחרון ירד שיעור התלמידים יוצאי אתיופיה בחינוך הממלכתי דתי: 44% בשנת הלימודים 2017–2018 לעומת 56% בעשור לפני כן (למ"ס, 2019).

במקביל, במערכות הבחירות 2019–2021 כוחם האלקטורלי של בני העדה שילש עצמו ביחס לבחירות 1996: בעוד בשנת 1996 שיעורם באוכלוסייה התקרב להרכיב מנדט אחד בלבד, כיום הוא מוערך בכשלושה מנדטים. מבחינה זו, הכוח הפוליטי שבני הקהילה מסוגלים לייצר במטרה למשוך את תשומת ליבן של פלטפורמות פוליטיות גדל. שינוי זה, בצירוף הקרב הצמוד בין הגושים הפוליטיים, מעניק לאלו המבקשים להתמודד לכנסת

7 הנתונים האחרונים שפורסמו בנדון הם משנת 2014 (בן יהודה, 2014), כך שניתן שישנו שינוי לכאן או לכאן בשיעור יוצאי אתיופיה שבמרכזי הקליטה.

עמדת מיקוח ביחס למקומם ברשימה ולתפקידים שיאיישו.

שינוי נוסף הוא התפיסה המורכבת יותר של הגושים הפוליטיים. כיום, בשונה מבעבר, גם הליכוד היא מפלגה שקופה של שרצים תלויה לה מאחוריה: רבות מההבטחות בנוגע להעלאת שארית יהודי אתיופיה לא קוימו בתקופת שלטון הליכוד; הגזענות לא שככה (גם אם זכתה להכרה במידת מה באמצעות הקמת דוח ועדת פלמור ויישום חלק מהמלצותיו); האלימות המשטרתית כלפי יוצאי אתיופיה הפכה בתקופת ממשלת הליכוד לבעיה אקוטית יותר מבעבר; המוביליות החברתית של בני העדה עודנה מוגבלת למדי, וכן הלאה. לפיכך, חרף תפקידה ההיסטורי של מפלגת הליכוד בעליית יהודי אתיופיה, כיום אין סיבה לשער כי עובדה זו תזכה אותה בקולות "אוטומטיים". יתר על כן, מפלגת העבודה ההיסטורית איננה עוד המועמדת להרכיב את הממשלה. לפיכך, הקלף שבו יכלה מפלגת הליכוד לנופף בו בקרב על "הקול האתיופי" נחלש.

אשר לפערי השפה, גם כיום יש מבין העולים שאינם שולטים באופן מלא או מדברים את השפה העברית על בוריה, וחלקם מתקשים גם בקריאה ובכתיבה. למרות זאת, קשה להשוות את המצב הנוכחי למצב ששרר בשנות התשעים. יתר על כן, ההשתתפות הפוליטית של בני העדה במספר מערכות בחירות ופנייתן של חלק מהמפלגות לעולים בשפה האמהרית במסגרת תעמולת הבחירות מחזקת את ההנחה שהחסם השפתי הפך עם השנים למשפיע פחות על יכולתם של בני העדה להשתתף באופן מלא בחירות. בעניין הייצוג, ישנה טענה כי בבחירות שנערכו בספטמבר 2019 נענש הליכוד על דחיקתו של נגוסה מהרשימה, ומפלגת כחול לבן זכתה לתגמול על שבסבב זה נכללו שני מועמדים בני העדה ברשימה (Engedayehu & Robinson, 2019). עם זאת, מפלגת צדק חברתי שהקים בן העדה אבי יאלו ומפלגת כל ישראל אחים לשוויון חברתי בראשות אדמסו לא נחלו הצלחה בבחירות.

דיון ומסקנות

תהליכי השינוי וההתאקלמות שעוברים בני הקהילה האתיופית משפיעים על התנהגותם הפוליטית ועל דפוסי ההצבעה שלהם. בעוד שבשנים הראשונות לעלייתם, ובעיקר בבחירות 1992, התנהגותם שיקפה רצון להשתלב באמצעות תמיכה בערכים שמבחינתם היו משמעותיים בחברה הישראלית יותר מאשר רצונם לייצר סדר יום פוליטי משלהם (Engedayehu & Robinson, 2019), כיום, הם באופן אירוני מבקשים להשתלב בחברה הישראלית דווקא על ידי התנהגות כקבוצה אתנית ואימוץ התנהגות פוליטית שבטית (Anteby, 1998). לאחר שהיכולת להקנות ערכים באמצעות מנגנוני המדינה פחתה, ועימה גם הרצון להשתלב בכל מחיר תוך ויתור על הזהות הייחודית או הפיכתה לחזות הכול, המצב השתנה. וכך, הגם שבדפוסי ההצבעה נותרה עדות משמעותית לזהות הקהילתית המסורתית, השינויים שפקדו את הדור הצעיר כבר נותנים את אותותיהם.

דפוסי ההצבעה של יוצאי אתיופיה הולכים ונעשים מגוונים יותר. הפוליטיקאים שפקדו בראשית שנות התשעים את מרכזי הקליטה פגשו אזרחים המעוניינים להשתלב בלי שידעו מספיק על תהליך הבחירות, מפת האינטרסים ועוד. זה אחר זה עלו פוליטיקאים לרגל למרכזי הקליטה בניסיון לגייס תמיכה עתידית והבטיחו הבטחות רבות. מאמצייהם לזכות ב"קול האתיופי" תוארו לא אחת כסצינה הלקוחה מתוך הסרט סלאח שבתי (בנדר, 1990). העולים מאתיופיה אף סיפרו כיצד "מגיעים אליהם כל העסקנים בימי טרום בחירות ומבטיחים להם הבטחות

באותה הבעה פילנטרופית שנעלמת עם פירוק הקלפי" (קפרא, 1990). גם כיום ההבטחות ממשיכות להיערם, אך התמימות הפוליטית אינה כשהייתה. עם השנים הדור הצעיר רכש מיומנות פוליטית (בינס וכהן, 2000), וממילא גם מנגנוני ההשפעה על התודעה וההשתתפות הדמוקרטית והחסמים השונים דוגמת השפה אינם משמעותיים כבעבר.

כאמור, גם תרגומו האלקטורלי של "הקול האתיופ" לשלושה מנדטים שינה את מסגרת היחסים בין הפוליטיקאים לבני העדה, והשפיע בין היתר גם על יכולתם של הנציגים למקם עצמם במקום בולט ברשימות לכנסת ואף לצבור לראשונה כוח מיניסטרואלי. האסטרטגיה הפוליטית של נבחר הציבור בני העדה החלוצים, שאותה כינתה ליסה ענתביימיני (2010, עמ' 63) "אסטרטגיה של אי נראות – כלומר להיות ישראלים ככל האפשר 'ובלתי נראים' ככל האפשר כאתיופים", אינה רלוונטית לדעתנו לנבחר הציבור כיום (ולשיטתנו גם איננה משקפת במדויק את הלך הרוח גם ביחס לנבחרים הראשונים בני העדה). מהממצאים עולה כי לזהות הנציגים יש השפעה, אבל לעמדות יסוד בנושאים מרכזיים דוגמת יחסי דת ומדינה, שבמידה לא מבוטלת התעצבו קודם להגירה לישראל, יש משקל רב יותר (קניג ופרידברג, 2020).

סיכום

אפשר לסכם את המאמצים שהשקיעו המפלגות לטובת גיוס בני הקהילה בפרפרזה על קריאתו של בגין: "הביאו לי את יהודי אתיופיה – לקלפי!". מחקר זה מוכיח שעל אף שהמפלגות אולי מאמינות שיוצאי אתיופיה הם כחומר ביד היוצר ואפשר "להביאם" לקלפיות, מצב הדברים כיום שונה מבעבר. קשה להעריך באיזו מידה השינויים האלה יהפכו להיות דפוסי פעולה פוליטיים קבועים או שמא הם תוצאה זמנית של האירועים החברתיים-פוליטיים שקדמו לבחירות, אך אפשר לומר שהתבדתה ההנחה כי בני העדה מצויים כולם באותו צד של המתרס הפוליטי. ועדיין, דומה כי בעתיד הנראה לעין מחנה הימין בישראל ימשיך לזכות בתמיכתם (אם לא יהיו "הפתעות" מיוחדות), בעיקר באמצעות הצבעה לליכוד וש"ס.

דפוס ההצבעה של יוצאי אתיופיה ביטא מראשיתו ערכים ואינטרסים פוליטיים, אך דומה כי מאז בחירות 1996, עת בני העדה נכנסו ככוח אלקטורלי שיש להתחשב בו, ועד מערכות הבחירות האחרונות (2019–2021), שבהן תורגם הערך האלקטורלי של הקהילה לידי כוח מיניסטרואלי, התגבשה אצל בני הקהילה ההבנה כי הם צריכים לנסח מטרות פוליטיות, ערכים ואינטרסים פוליטיים קבוצתיים. זאת, לא כאלטרנטיבה למחאות או לפעילות ארגוני החברה האזרחית, אלא כבסיס ליצירת פלטפורמות פוליטיות שבכוחן לתרגם את דרישות המחאה והארגונים למעשים קונקרטיים. התנאים החברתיים והתנפצות ההבטחות שניתנו להם שחקו את הנאיביות הפוליטית שאפיינה את בני הקהילה עם עלייתם לארץ. כך גם חילופי הדורות שהביאו לא רק לשינוי מתבקש של ההתנהגות הפוליטית של בני הדור השני (שמואל, 2020), אלא גם לשינוי בצרכים ובסוגיות הליבה למאבק. בעוד שאת דור ההורים עניינו סוגיות של דת ומדינה (כמו מעמד הרוחני של הקייסים וסוגיות גיור), הדור השני מתעניין יותר בסוגיות של מוביליות חברתית וחלוקת משאבים הוגנת, יחסי משטרה וחברה, ובאופן כללי – מאבק בגזענות (רון ואבבה, 2021). אוזלת היד של מערכות המדינה בטיפול בדרישותיה של הקהילה הורידו מסדר היום את הליכוד כביתם הפוליטי הבלעדי של בני העדה, ויצרו מציאות חדשה שבה מפלגת הליכוד עשויה לאבד חלק משמעותי מבסיס התמיכה שלה בניסיונות מסוימות. מציאות זו אפשרה לחברי הכנסת

בני העדה למצב עצמם בעמדה חזקה בתוך סיעותיהם ביחס לקודמיהם, ולהשיג באמצעות כך הישג פוליטי חסר תקדים.

מוקדם לקבוע אם הקונסטרוקציה הפוליטית שנוצרה ביחס לבני העדה אכן מצביעה על מגמה. מאמר זה מהווה תשתית לדיון עתידי מעמיק ביחס לגווניו השונים של "הקול האתיופי" שעבר טרנספורמציה, לפחות בכל הנוגע למנגנונים שהשפיעו על עיצובו בשנות העלייה הראשונות. מכאן נותר להתחקות אחר חברי הכנסת בני העדה ברמה המקצועית – יכולת הפעולה בין מסדרונות הכנסת, משך כהונתם והשפעתם על המציאות הפוליטית הישראלית, ולבחון אם המעורבות הפוליטית והציפיה להשפעה של צעירי העדה יאמירו במצב שבו יתעצמו מגמות של אימוץ זהות מקבילה לזהות האפרו-אמריקנית בקרבם.

רשימת מקורות

- אבבה, ד' (1996, 31 בינואר). דם שווה קולות. **דבר ראשון**.
- אביב, ד' (1996, 23 במאי). הונחה אבן הפינה לבית כנסת לעולי אתיופיה. **כאן דרום**.
- אביב, ד' (1996, 23 במאי). רבם של עולי אתיופיה מאיים לקרוא לבני עדתו להחרים את הבחירות. **כאן דרום**.
- אזלה, א' ופלד, מ' (2013). **הכנסת ה-17 יוצאי אתיופיה – כרוניקה של היעדרות**. אגודת יהודי אתיופיה בישראל.
- אטינגר, י' (2006, 27 בפברואר). ש"ס נלחמת עם הליכוד והמפד"ל על הקול האתיופי. **הארץ**.
<https://www.haaretz.co.il/misc/1.1086632>
- אפלטוני, א' (1996, 24 ביוני). מעל הראש בתים במיליון דולר. **מעריב**.
- אריאן, א', פיליפוב, מ' וקנפלמן, א' (2009). **הדמוקרטיה הישראלית במבחן השעה: מדד הדמוקרטיה הישראלית**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- אריאן, א' ושמיר, מ' (עורכים). (1999). **ספר הבחירות בישראל 1996**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- אשכנזי, א' (1996, 30 במאי). תרגמו והצביעו. **מעריב**.
- בינס, ע' וכהן נ' (2020). **יזמי מדיניות ומאבק בגזענות: המקרה של יוצאי אתיופיה בישראל**. המרכז לניהול ומדיניות ציבורית, אוניברסיטת חיפה.
- בן-אליעזר, א' (2008). כיצד יהודי הופך שחור בארץ המובטחת. בתוך י' שנהב וי' יונה (עורכים), **גזענות בישראל** (עמ' 130–157). הקיבוץ המאוחד.
- בן-ארי, נ' (2011, 28 במאי). 20 שנה למבצע שלמה: מי אפה את הלחם. **הארץ**.
<https://www.haaretz.co.il/misc/1.1175454>

בן יהודה, צ' (2014). **נתונים על עולים השוהים במרכז קליטה**. הכנסת, מרכז המחקר והמידע.

בכנסת ה-17 לא יהיה נציג לעולי אתיופיה (2006, 2 באפריל). **וואלה**.

בנדר, א' (1990, 6 במרץ). כמו בסלאח שבתי: פוליטיקאים במרכז הקליטה במבשרת ירושלים. **מעריב**.

בסוק, מ' (1996, 31 בינואר). חבר הכנסת מאיר שטרית: יש חוסר הבנה כלפי התרבות האתיופית – אין גזענות. **דבר ראשון**.

בריק, ס' (2010). מניעי הדרוזים בבחירות לכנסת. בתוך א' לביא וא' רודניצקי (עורכים), **פוליטיקה, בחירות ושלטון מקומי ביישוב הערבי והדרוזי בישראל** (עמ' 159–191). מרכז משה דיין.

גוטוויין, ד' (2017). מיתוס "ההצבעה השבטית": משטר ההפרטה והבסיס המעמדי של התמיכה בימין ובשמאל בישראל. **דברים**.

גלילי, ג' וברונפמן, ר' (2013). **המיליון ששינה את המזרח התיכון**. מטר הוצאה לאור.

גלנור, י' ובלאנדר, ד' (2013). **המערכת הפוליטית בישראל: שנים ראשונות; מבנה מוסדי; התנהגות פוליטית; בעיות לא פתורות**. המכון הישראלי לדמוקרטיה ועם עובד.

דואק, ג' (1993, 29 בינואר). חשש בעבודה: קולות האתיופים ילכו לימין. **ידיעות אחרונות**.

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2019, 24 בנובמבר). **האוכלוסייה ממוצא אתיופי בישראל – לקט נתונים לרגל חג הסיגד**. https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2019/355/11_19_355b.pdf

הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2020, 11 בנובמבר). **האוכלוסייה ממוצא אתיופי בישראל – לקט נתונים לרגל חג הסיגד**. https://www.cbs.gov.il/he/mediarelease/DocLib/2020/358/11_20_358b.pdf

הרצוג, א' (1998). **הבירוקרטיה ועולי אתיופיה: יחסי תלות במרכז קליטה**. צ'ריקובר.

זהר, ג' (1996, 29 במאי). תמיכה חזקה בנתניהו באתר הקראוונים נווה כרמל, שבו משוכנים עולים מאתיופיה. **הארץ**.

זקרי, ר' (1997, 19 ביולי). הצבע מדבר בעד עצמו. **זמן אשדוד**.

חדד, ש' (2002, 25 בנובמבר). האם לאתיופים יהיה ייצוג בכנסת? **Ynet**.

חיפה: עולים התקשו במימוש זכות הצבעתם (1996, 30 במאי). **המודיע**.

חרומצניקו, י' (1996, 31 במאי). סצינת המשך לסלאח שבתי. **כל העיר**.

טמקין, מ' (1996, 19 ביולי). עלייה לצורך עלייה. **כל העיר**.

יוסף, א' (1996, 31 במאי). פרס וביבי לא היו שם. **כל העמק והגליל**.

- יזהר, א' (2014). **עתיד השמאל בישראל: דעיכה או התחדשות?** פרדס הוצאה לאור.
- ליסק, מ' (1999). **העלייה הגדולה בשנות החמישים: כשלוננו של כור ההיתוך**. מוסד ביאליק.
- ליסק, מ' (2009). **עיונים בהיסטוריה חברתית של ישראל**. מוסד ביאליק.
- לשם, א' (2005). עולי ברית המועצות לשעבר בין התבדלות ושילוב בחברה הישראלית. בתוך א' בראלי, ד' גוטווין וט' פרילינג (עורכים), **חברה וכלכלה בישראל** (עמ' 541–580). יד יצחק בן צבי.
- לשם, ג' (1996, 31 בינואר). **זוכרים את בגין. דבר ראשון**.
- מנע, מ' (1996, 19 ביולי). **מהפך אל הפחת. ערי המפרץ**.
- נודל, א' (1996, 16 בפברואר). **הקול שחור. עיתון ירושלים**.
- נחשוני, ק' (2020, 16 ביוני). הרב שקישר בין סרטן ללבוש חושפני ויתר על מקומו בכנסת. **Ynet**.
<https://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-5749379,00.html>
- נתניהו ישתתף בהפגנת העדה נגד הגזענות (1996, 26 בינואר). **מעריב**.
- סער, ר' (1996, 17 במאי). עוזרו של נתניהו: לפי סקרים, רוב עולי אתיופיה תומכים בליכוד. **הארץ**.
- ענבל, ל' (1985, 2 בינואר). **לוח חלק. כותרת ראשית**.
- ענתביימיני, ל' (2010). בשולי הנראות: עולים אתיופים בישראל. בתוך ע' לומסקי-פדר וט' רפפורט (עורכות), **נראות בהגירה: גוף, מבט, ייצוג** (עמ' 43–68). מכון ון-ליר והקיבוץ המאוחד.
- פלדחי, ר' ולרנר, י' (2012). **'רוסים' בישראל: הפרגמטיקה של תרבות בהגירה**. מכון ון ליר.
- פרס הבטיח לסייע לראשי העדה האתיופית (1996, 21 במאי). **גלובס**.
- פרס, י' ובן-רפאל, א' (2006). **קירבה ומריבה: שסעים בחברה הישראלית**. עם עובד.
- קונסטנטינוב, ו' ואיצקוביץ-מלכה, ר' (2017). העלייה מברית המועצות לשעבר בפוליטיקה הישראלית על פרכת דרכים. בתוך מ' שמיר וג' רהט ג' (עורכים), **הבחירות בישראל - 2015** (עמ' 124–144). המכון הישראלי לדמוקרטיה.
- קורנאלדי, מ' (2005). **יהדות אתיופיה: זהות ומסורת**. ראובן מס.
- קימרלינג, ב' (2001). **הקץ שלטון האחוּסלים**. כתר.
- קניג, ע' ופרידברג, ח' (2020). האם הכנסת משקפת את החברה הישראלית? תמורות בפערי ייצוגיות, 1997–2019. **עיונים**, 33, 247–279.

קניג, ע', רהט, ג', פילפוב, מ' וטונאור, א' (2014). **פחות תמורת יותר: חברי מפלגות בישראל**. המכון הישראלי לדמוקרטיה.

קפלן, ס' (1997). התנגדות יומיומית בין יהודי אתיופיה: מבט מן המחקר, מבט על המחקר. **תיאוריה וביקורת**, 10, 163–173.

קפרא, מ' (1990, 9 בפברואר). שכחו אותנו. **מעריב**.

רבינוביץ, א' (2020, 19 בינואר). הרבנות הראשית אישרה מחדש את ההחלטה להכיר ביהדותם של יוצאי אתיופיה. **הארץ**.

רהט, מ' (1985, 13 בספטמבר). מרכז קליטה בצפת ליהודים מאתיופיה: בגין ראש ממשלה. **מעריב**.

רון, ע' ואבבה, פ' (2021). בין משפט למחאה – מיקומו של בג"ץ ככלי לשינוי חברתי עבור קהילת יוצאי אתיופיה. **מעשי משפט, יב**, 53–82.

רטנר, ד' (2018). המסע האחר: **סיפורי ישראלים שהיו פעילי מחתרות במלחמת האזרחים באתיופיה**: 1974–1991. פרדס הוצאה לאור.

שוורץ, א' (2014). "עיראקים אשכנזים מאוד": על אותנטיות, גבולות מעמדיים והמטפוריקה של השפה האתנית בישראל. **תיאוריה וביקורת**, 43, 103–130.

שלום שטרית, ס' (2004). **המאבק המזרחי בישראל 1948–2003**. עם עובד.

שלום, ש' (2012). **מסיני לאתיופיה: עולמה ההלכתי והרעיוני של יהדות אתיופיה**. ידיעות אחרונות, ספרי חמד.

שמואל, נ' (2020). **דורות של תקווה: מסורת והעברה בין־דורית עם העלייה מאתיופיה**. פרדס.

תשדירי בחירות 2006: מגיע ליוצאי אתיופיה ייצוג בכנסת (2012, 3 בנובמבר). **וואלה**.

Abbink, J. (1984). The changing identity of Ethiopian immigrants (Falashass) in Israel.

Anthropological Quarterly, 57(4), 139–153. <https://doi.org/10.2307/3317684>

Anteby, L. (1998). Post-Zionism and Aliyah. Observations on recent immigrants from Ethiopia and the former Soviet Union in Israel. *Bulletin du Centre de recherche français à Jérusalem*, 3, 105–116.

Anteby-Yemini, L. (2005). From Ethiopian villager to global villager: Ethiopian Jews in Israel. In A. Weingrod & A. Levi (Eds.), *Homelands and diasporas: Holy lands and other places* (pp. 2204–244). Stanford University Press.

- Bard, M. (2002). *From tragedy to triumph: The politics behind the rescue of Ethiopian Jewry*. Greenwood Publishing Group.
- Ben-Rafael, E., & Sharot, S. (1991). *Ethnicity, religion and class in Israeli society*. Cambridge University Press.
- Bilodeau, A. (2009). Residential segregation and the electoral participation of immigrants in Australia. *International Migration Review* 43(1), 134–159.
<https://doi.org/10.1111/j.0197-9183.2008.01150.x>
- Bick, E. (2000). The Shas phenomenon and religious parties in the 1999 elections. *Israel Affairs*, 7(2–3), 55–100. <https://doi.org/10.1080/13537120108719599>
- Engedayehu, W., & Robinson, M. (2019). The state of Ethiopian Jews in Israel: Seamless integration or subtle exclusion? *Journal of International Politics*, 1(4), 21–39.
- Goldberg, G. (1996). Immigrants voters in Israel 1992 and 1996. *Revue européenne des migrations internationales*, 12(3), 191–194.
- Goldberg, G. (2000). The Israeli left in the 1999 elections. *Israel Affairs*, 7(2–3), 21–36.
- Jones-Correa, M. (2016). Does prior socialization define patterns of integration? Mexican immigrants and their political participation in the United States. In A. Bilodeau (Ed.), *Just ordinary citizens? Toward a comparative portrait of the political immigrant* (pp. 83–97). University of Toronto Press.
- Kaplan, S., & Salamon, H. (1998). *Ethiopian immigrants in Israel: experience and prospects*. Institute for Jewish Policy Research.
- Karthick, R. (2005). *Democracy in immigrant America: Changing demographics and participation*. Stanford University Press.
- Lazin, F. A. (2001). The third sector and immigrant absorption: Lessons from the Israeli experience. *International Journal of Public Administration*, 24(11), 1211–1232.
<https://doi.org/10.1081/PAD-100105236>
- Schwarz, T. (1998). *Ethiopian Jewish immigrants in Israel: Living well and "becoming deaf" in the homeland* (Doctoral dissertation). London School of Economics and Political Science.
- Seeman, D. (1999). "One people, one blood": Public health, political violence, and HIV in an Ethiopian-Israeli setting. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 23(2), 159–195.
<https://doi.org/10.1023/A:1005439308374>

Tamrat, T. (1972). *Church and state in Ethiopia, 1270–1527*. Oxford University Press.

Tsur, B. (1996, May 21). Peres promises Ethiopians full religious recognition. *The Jerusalem Post*.

Weil, S. (1997). Religion, blood and the equality of rights the case of Ethiopian Jews in Israel. *Israel Social Science Research*, 10, 25–40.

White, S. E. (2016). Do younger and older immigrants adapt differently to Canadian politics. In A. Bilodeau (Ed.), *Just ordinary citizens? Toward a comparative portrait of the political immigrant* (pp. 166–180). University of Toronto Press.

